

Ключевые слова: феномен номінації, имена собственные (антропоніми), транскрипція, транслітерація, транспозиція, калькування.

Umanets Y. V. Means of translation English anthroponyms into Ukrainian (based on the Maugham's works).

This article investigates special features of proper names' (anthroponymy) translation on the basis of Maugham's works of fiction.

Keywords: nomination phenomenon, proper names (anthroponymy), transcription, transliteration, transposition, tracing.

Федькова І. А.
Кам'янець-Подільський національний університет
імені І. Огієнка

СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ

У статті йдеться про семантичний спосіб творення термінологічних найменувань у сфері української хореографічної лексики; описано метонімічні (перенесення назв за просторовою й часовою суміжністю) та метафоричні (об'єкт термінування має спільну рису, ознаку з тим предметом чи явищем, назва якого використана як термін) процеси.

Ключові слова: хореографічна лексика, термін, вторинна номінація, мотивованість, метафора, метонімія.

Актуальність розвідки зумовлена необхідністю проведення генетичної характеристики української хореографічної лексики загалом і використання вторинної номінації для називання танцювальних понять зокрема.

Генетична характеристика української танцювальної термінології засвідчила два різновиди термінів: слова, що потрапили в термінологію як готові мовні одиниці (*па, пліс, арабеск, танго, супінація* тощо), і слова та словосполучення, створені як спеціальні найменування (*балетман, хореограф, обертас, розніжка, тинок* тощо). У вітчизняному мовознавстві панує думка, що термінологічне словотворення відбувається за тими ж законами, що й загальне словотворення. Проте “мова науки, беручи за основу способи та моделі словотворення загальнолітературної мови, розробляє свою словотвірну підсистему, підпорядковуючи її основним вимогам і головним функціям термінологічної лексики” [14, с.127]. Підсумовуючи праці лінгвістів із цього питання, дослідниця О. І. Павлова розрізняє шість відмінних рис термінологічного словотворення:

1) сфера функціонування термінів порівняно зі сферою вживання слів – обмежена, тому що терміни утворюються як найменування понять вузької, професійної галузі та призначаються для використання лише певною, професійною групою людей, тоді як сфера вживання слів – усе суспільство в цілому;

2) термінологічне словотворення – завжди свідомий, а не стихійний процес (на думку Г. Й. Винокура терміни не “з’являються”, а “вигадуються”, “створяться” залежно від усвідомлення їхньої необхідності);

3) термінотворення – це контрольований та регульований процес (регулювання й упорядкування термінотворення зумовлені термінологічним вибухом, що настав унаслідок науково-технічної революції);

4) словотвірний акт науково-технічного терміна трохи складніший за аналогічний процес для загальноживаного слова (акт творення терміна включає і спосіб словотворення, і створення дефініції терміна, тобто словесне розкриття змісту термінологічної номінації);

5) для термінологічних номінацій суттєво, наскільки є прозорою їхня внутрішня форма (словотвірні засоби – стандартні частини складання й афікси – виконують важливу роль у створенні зрозумілої внутрішньої форми терміна);

б) акт термінологічного словотворення перебуває в залежності від класифікації понять (термін не тільки іменує поняття, але й відображає певною мірою зміст поняття) [14, с. 127–128].

“Для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес, він визначається об’єктивними і суб’єктивними моментами, зовнішніми і внутрішніми факторами” [15, с. 160–161]. Згідно з В. П. Даниленко, у ході виокремлення загальних особливостей словотворення в термінології за основу беруть певні ознаки терміна, які відрізняють його від загальнолітературного слова, а саме: 1) термін – це мовна одиниця особливого функціонального різновиду загальнолітературної мови, тобто мови науки; 2) термін – найменування спеціального об’єкта або поняття; 3) терміну необхідна дефініція, за допомогою якої можна точніше відобразити зміст поняття [6, с. 90].

Сучасна українська хореографічна лексика неоднорідна за походженням, є основні чотири джерела її поповнення: 1) термінологізація наявної в українській мові загальної лексики (включає метафоризацію та метонімізацію) і транстермінологізація в певній галузі знань (вторинна номінація); 2) термінологічне словотворення (передбачає процеси афіксації, словоскладання й абревіації); 3) запозичення термінів, термінотвірних моделей і терміноелементів з інших мов; 4) творення стійких термінологічних словосполучень (аналітичний спосіб).

Семантичний спосіб – один із перших словотвірних засобів створення термінологічних найменувань [6, с. 98]. У разі семантичного способу словотворення відбувається процес вторинної лексичної номінації – “використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції – функції найменування” [15, с. 161]. Головна особливість таких термінів – їхня мотивованість (або ж умотивованість), тобто осмислення термінологічного значення через нетермінологічне, “умотивованість терміна полегшує його розуміння та запам’ятовування, оскільки репрезентує його зв’язок з іншими термінами” [7, с. 198]. Основна причина використання вторинної номінації полягає в тому, що поняття у науці значно більше, ніж слів для їх номінації. Завдяки способу вторинної номінації термінологія поповнюється кількісно (функції термінів починають виконувати слова, які раніше не були термінами) та якісно (унаслідок детермінологізації терміни одержують нове значення). Це зумовлює появу в мові омонімів і паронімів. Розрізняють два основні види вторинної номінації: метафору та метонімію.

Метонімічні процеси ґрунтовані на перенесенні назв за просторовою й часовою суміжністю, із процесу – на результат, із властивості – на кількісний показник, із

процесу – на властивість, із родового поняття – на видове тощо [див.: 9, с. 39-57]. Особливістю метонімії є те, що “більшість семантико-словотворчих процесів виникає при мовному оформленні різноманітних відношень і переходів, установлюваних свідомістю між поняттями предметності, ознаки, дії, стану, кількості, відношень походження, належності і т. п., що перебувають між собою у зв’язку саме суміжності, а не подібності” [20, с. 11] Деякі із цих видів використовують і для творення танцювальних термінів.

На основі перенесення з процесу на властивість утворено терміни *виворотність* (здатність танцівника до вільного вивертання ніг назовні від стегна до кінчиків пальців (стопа паралельно лінії плечей) [1, с. 66]), *пластичність* (якість, властива скульптурі, в танці означає витонченість, плавність [1, с. 211]), *гнучкість* (морфо-функціональна властивість опорно-рухового апарату, яка зумовлює ступінь рухливості його ланок стосовно одна одної (здатність виконувати рухи з великою амплітудою) [10, с. 20]).

Перенесення номінації з родового поняття на видове фіксуємо в термінах *джаз*, *коломийка*, *рок*, *рок-н-рол*, *хіп-хоп*, *брейк*, *фламенко*. Ці найменування називають як окремі танці, так і танцювальні стилі. Унаслідок перенесення назви з процесу на результат утворилися терміни *елевація*, *пліє*, *постановка*, *дубль*, *пантоміма*, *присядка* тощо.

Метонімічне переосмислення на основі просторової суміжності відбулося в найменуванні *коло* – хороводний танець, виконавці якого розташовуються ланцюжком у вигляді замкненої або розімкненої кривої; замкнена крива, всі точки якої однаково віддалені від центра [18, т. 4, с. 226]. Метонімічне перенесення з назви виду танцювального мистецтва на учасників відбулося в найменуваннях: *балет* – вид сценічного мистецтва, що поєднує танець, мімічні рухи і музику; артисти, виконавці цієї вистави [8, с. 24], *хоровод* – досить поширений старовинний, перев. слов’янський масовий народний танець, учасники якого ходять по колу з піснями, виконуючи певні рухи, підпорядковані драматичній дії; учасники такого або подібного танцю [18, т. 11, с. 127].

Для термінотворення шляхом *метафоричного перенесення* значень характерним є те, що об’єкт термінування має спільну рису, ознаку з тим предметом чи явищем, назва якого використана як термін. “Метафора – завжди порівняння, в якому приховане і переосмислене значення зіставляється з буквальним значенням на основі його внутрішньої форми” [15, с. 161]. Основними видами метафоричного перенесення є перенесення назв за подібністю форми, місцезнаходження і функції [16, с. 45]. Метафоричне утворення терміна передбачає: 1) співставлення спеціального поняття і поняття загальновідомого; 2) позначення спеціального поняття словом, яке позначає поняття загальновідоме [16, с. 42].

Тенденції розвитку танцювальної термінології української мови, з одного боку, зумовлені потребами максимально точного вираження танцювальних понять, тобто потребами мистецтва, а з іншого – можливостями словотворчої системи української мови. Ці тенденції виявляються у використанні наявних у мові елементів з їхнім семантичним довантаженням. Частина танцювальних термінів утворилася на основі загальноживаних слів, пов’язаних із назвами предметів, що використовують у побуті людей, їхній практичній діяльності. У терміносистемі українського народного танцю перехід загальноживаної лексики в термінологію особливо помітний. Записуючи

танці, хореографи постали перед проблемою найменування понять танцювального мистецтва. Поряд із використанням запозиченої лексики, створювали власне українські терміни. Цей процес відбувався переважно шляхом метафоризації. Варто наголосити, що, “проникаючи у професійну мову, метафора втрачає свою образність, асоціативність і набуває строгого термінологічного значення” [7, с. 214].

Загальноновживані слова *бочечка, зірка, арка, ворота, віяло, хвиля, корзинка, голубець* перейшли до розряду термінологічної лексики, змінивши свою семантичну характеристику. Вони належать до іншої лексико-семантичної групи і не впливають на основне нетермінологічне значення цих слів.

Наявність у мові численної кількості слів дає носіям мови змогу утворювати нові слова за аналогією, що свідчить про формування словотворчої моделі [12, с. 15]. “Асоціювання явищ за їх подібністю, яке є одним з основних видів, поряд з асоціюванням за суміжністю, групування в свідомості об’єктів дійсності, проявляється в мові на двох рівнях – відповідно до двох аспектів мовних знаків: а) їх позамовної віднесеності і б) їх внутрішньомовної співвіднесеності. На основі подібності між позамовними об’єктами – референтами мовних одиниць – ґрунтується явище метафори, на основі подібності в будові та розвитку між самими мовними одиницями – явище аналогії” [19, с. 15].

Спостерігаючи за технікою виконання танцювальних рухів, можна легко помітити, що в їхній основі лежить певний момент трудового процесу чи якась дія людини. Так, танцювальний рух *колупалочка* асоціюється в нашій уяві з колупанням землі носком і п’яткою; танцювальний рух *тинок* за технікою виконання нагадує перестрибування через тин або через перелаз тощо [3, с. 9]. Багато танців побудовані на таких рухах, як *віяло* (цей елемент має таку назву тому, що уявна лінія, проведена по руках партнерів у заключному русі, схожа на дугу, що створена розкритим віялом), *гребінець* (фігура міцно ввійшла у стиль рок-н-рол, була вигадана років за двадцять до його появи; стилисти тих років турбувалися про свій зовнішній вигляд і постійно поправляли зачіску, що й стало поштовхом до створення назви цієї фігури), *хокейна ключка* (кроки партнерки утворюють лінію, яка нагадує контур хокейної ключки) [див. 2, с. 38-56].

В. П. Даниленко пояснює поповнення термінологічної лексики нечіткістю межі між словами загальнолітературної мови й термінами, що було помітно раніше. Утворення термінологічних найменувань шляхом вторинної номінації, особливо шляхом метафоричного перенесення значень, на ранніх етапах залежало від рівня суспільного й колективного мислення [5, с. 76]. В аналізованому контексті доцільно схарактеризувати підстави для метафоричного перенесення в танцювальній термінології (див. нижче).

1) Подібність за формою між об’єктом зовнішнього світу й хореографічною дією: *місток, зірочка, бочка, віконце, вежа, ворота, ланцюжок, хвиля*. Слово *хвиля*, наприклад, означає “водяний вал, що утворюється від коливання водної поверхні” [18, т. 11, с. 40]. Саме таке хвилеподібне коливання і є підставою для метафоричного переосмислення. У хореографії термін *хвиля* означає “1) рух вальсу; 2) елемент східного танцю, плавний, хвилеподібний рух тіла” [1, с. 63]. Підстава для перенесення – схожість форми.

2) Функціональна схожість: *ножиці, колесо, млинок, підтримка, зв'язка*. Словник української мови дає таке тлумачення слову *зв'язка* – зв'язані, скріплені мотузкою і т. ін. або нанизані на неї які-небудь однорідні предмети [18, т. 3, с. 503]. У хореографії *зв'язка* – це декілька об'єднаних танцювальних рухів і елементів [1, с. 249]. Об'єднання рухів подібне до скріплених однорідних предметів, які названі загальнозживаним словом. Підстава для метафоризації – здатність об'єднувати що-небудь.

3) Використання термінів-зооморфізмів (термінологізація назв тварин і їхніх частин тіла): *зайчик, ластівка, голубка, жабка, яструб, півник*. Ця група прозора за своєю семантикою, оскільки внаслідок переосмислення загальнозживаних слів, які означають назви тварин, цими термінами називають танцювальні рухи, позиції, що імітують поведінку, зовнішній вигляд тварини. Наприклад, рух *півник* виконують, “зігнувши корпус”, потрібно “дуже нахилитися вперед, руки, випрямлені в ліктях, відвести назад – в сторони (наче крила півня). Голову підвести вгору” [4, с. 388]. Підстава для метафоризації – наслідування поз, рухів і т. ін. тварин.

Поява метафоризації термінів зумовлена як зовнішньомовними, так і внутрішньомовними чинниками. До зовнішньомовних факторів зараховують виникнення нових понять, різних аналогій до наявних понять. До внутрішньомовних чинників належать, з одного боку, закон економії мовних засобів і принцип найменшого мовленнєвого зусилля, а з іншого боку, тенденція до посилення комунікативної функції мови. Метафоричним термінам властива більш допустима можливість, порівняно з нейтральними термінами. Терміновані метафори містять вищий термінологічний потенціал, який допомагає передати ширший обсяг змісту економними мовними засобами [цит. за 14, с. 135]. “Процес термінотворення шляхом метафоризації цікавий тим, що дає можливість проникнути в глибини людської свідомості і поповнити наші відомості про рівень науки в час створення терміна, а також уявлення про термінований об'єкт у період його найменування” [цит. за 11, с. 156].

Завдяки метафоричному переосмисленню в складі хореографічної лексики утворилося чимало термінів. Термінне значення, яке з'явилося внаслідок цього переосмислення, утворює з основним значенням слова омонімію, що не є недоліком, оскільки основне й термінне значення мають різні сфери вживання.

Поряд із термінологізацією побутових слів зафіксовано також і переосмислення одиниць спеціальної лексики з інших галузей науки (так звана *транстермінологізація*). До факторів, що сприяють термінологізації слів загальнолітературної мови й транстермінологізації термінів інших галузей наукового знання, належать: *логічний фактор* (у різних поняттях виявляються ідентичні ознаки); *психологічний* (нові об'єкти називають на основі асоціацій між знаками цих і раніше відомих об'єктів); *лінгвістичні* (семантичні, граматичні, стилістичні аспекти міжсистемного запозичення лексичних одиниць); *соціологічний* (численна кількість термінів узятя з терміносистем найбільш розвинутих для кожної епохи галузей знань) [14, с. 130]. “При транстермінологізації звукова оболонка вже існуючого терміна в одній галузі знання застосовується для позначення спеціально-професійного поняття з іншої сфери знання. При цьому відбувається, як правило, повне чи часткове переосмислення цього терміна” [14, с. 131]. Наприклад, у хореографічну лексику були

перенесені такі мистецькі терміни, як *пластика, експресіонізм, модернізм, лауреат, дипломант, фігура*; театральні терміни (*амплуа, артист, антракт, репертуар, дебют, карнавал, образ*); спортивні терміни (*шпагат (вертикальний, напівшпагат), сальто (вперед, назад, в угрупуванні, вб'ік, сальто-мортале), поворот, постава, зіскок, баланс, рівновага (статична і динамічна), міст, стійка (на руках, плечах, колінах), кульбіт, каскад, перемет, флік-фляк* тощо). Водночас у цих сферах використовують і танцювальні терміни: *хореографія* як театральний термін "...стосується і пересування акторів, і їхньої жестикуляції, ритму вистави, синхронізації слів та жестів, а також розташування акторів на кону. Вистава стилізує рухи, робить їх гармонійно-прочитуваними, координує відповідно до погляду глядача..." [13, с. 576]. Спортивна гімнастика, акробатика, фігурне катання вже не обходяться без таких термінів, як *арабеск, пліє, демі-пліє, галоп, батман тандю жете, тур жете* та ін. [див. 16].

Керуючись відомостями про кількість утворених термінів, підсумуємо, що семантичний спосіб термінотворення є одним з найпоширеніших. Крім того, такі терміни посідають особливе місце в термінології, що формується для номінації понять нових галузей знань і сфер діяльності людини.

Л і т е р а т у р а :

1. Балет. Танец. Хореографія. Краткий словарь танцевальных терминов / составитель Н. А. Александрова. – Санкт-Петербург – Москва – Краснодар, Спб. : издательство Лань, издательство Планета музыки, 2008. – 416 с.
2. Бальний танець та методика його викладання : навчально-методичні матеріали до курсу / Харк. держ. акад. культури ; уклад. Б. М. Колногузенко. – Х. : ХДАК, 2006. – 66 с.
3. Бесіди про танець : методична розробка на допомогу керівникам хореографічних колективів шкіл і позашкільних установ / укл. А. П. Тараканова. – К. : ІЗМН, 1996. – 20 с.
4. *Василенко К. Ю.* Лексика українського народно-сценічного танцю / К. Ю. Василенко. – К. : Мистецтво, 1971. – 562 с.
5. *Даниленко В. П.* О терминологическом словообразовании // Вопр. языкознания / В. П. Даниленко. – 1973. – № 4. – С. 76–85.
6. *Даниленко В. П.* Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Изд-во Наука, 1977. – 247 с.
7. *Дудок Р. Г.* Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія / Роман Дудок. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 358 с.
8. *Івченко А. О.* Тлумачний словник української мови / Анатолій Івченко. – Харків : Фоліо, 2002. – 540 с.
9. *Лотте Д.* Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. Лотте. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1961. – 158 с.
10. *Наумчук В.* Словник-довідник основних термінів і понять з теорії та методики фізичного виховання та спорту / Володимир Наумчук. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 64 с.
11. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, І. В. Коропенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 240 с.
12. Особенности аффиксального словообразования в терминах и норме. – Владивосток, 1979. – 144 с.
13. *Паві П.* Словник театру / Патріс Паві. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 640 с.
14. *Павлова О. І.* Основы терминоведства : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. І. Павлова. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 200 с.
15. *Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П.* Українське терміноведство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

16. Прохорова В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В. Н. Прохорова. – М. : филологический факультет, 1996. – 125 с.
17. Словник спортивних термінів з гімнастики (українсько-російсько-англійський) / укл. П. І. Євстратов, О. М. Киселиця – Чернівці : Рута, 2007. – 110 с.
18. Словник української мови. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 3. – 744 с., – Т. 4. – 840 с., – Т. 11. – 699 с.
19. Тараненко О. О. Граматико-семантичні процеси на основі відношень подібності (метафора і аналогія) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1981. – № 6. – С. 15–23.
20. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 11–17.

Федькова И. А. Семантический способ образования украинских хореографических терминов.

Статья посвящена анализу семантического способа образования терминологических наименований в сфере украинской хореографической лексики; описано метонимические и метафорические процессы.

Ключевые слова: хореографическая лексика, термин, вторичная номинация, мотивированность, метафора, метонимия.

Fedcova I. A. The semantic method of formation of the Ukrainian choreographic terms.

This article deals with the semantic method of creating terminological items in Ukrainian choreographic vocabulary; described processes of metonymy and metaphor.

Keywords: choreographic vocabulary, the term secondary nomination, metaphor, metonymy.

Хруцкая Н. В.
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ПОНЯТИЯХ “ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ” И “ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ”

Статья посвящена рассмотрению и разграничению таких важных понятий, как “лингвистическая компетенция” и “лингвистическая компетентность”. Автор рассматривает соотношение языковой компетентности и уровень владения литературным языком.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, лингвистическая компетенция, лингвистическая компетентность, литературная норма, варианты языковых единиц.

В последние десятилетия модным и, соответственно, активно используемым является такой термин, как “коммуникативная компетенция” (далее КК), ещё в 60-е гг. XX века введенный Н. Хомским в рамках генеративной лингвистики в связи с развитием идеи о лингвистической компетенции – ограниченном наборе грамматических правил, позволяющих породить неограниченное количество правильных предложений. Эта идея оказалась очень привлекательной для ученых и учителей-методистов, работающих в области языкового тестирования и обучения иностранным языкам, так как языковую компетенцию можно было достаточно точно диагностировать и измерять с помощью средств педагогических измерений (тестов). Но поскольку лингвистическая компетенция накладывала существенные ограничения на объект языкового тестирования в условиях коммуникативного обучения языку (как